

Österrikiskan på

Om hon levat i dag, hade hennes öden och äventyr säkerligen inneburit något av ett "Gefundenes Fressen" för en reporter på de romantiska sidorna i veckopressen. När hon den 22 februari 1866 drog sin sista suck på Östanås Herrgård i det värmländska Älvsbacka, sattes punkt för ett märkligt och synnerligen rikt facetterat liv.

Hos Selma Lagerlöf hittar vi inget om denna kvinna och hennes herrgård. Ej heller i de klassiska berättelserna om livet på de värmländska herrgårdarna sådant det tolkats hos författare som Geijer, Loten Dahlgren, Lilljebjörnarna etc.

Vem var hon då denna kvinna, som så vitt jag kunnat utröna, nu är okänd för de flesta?

I Lund sitter Rutger Croneborg, kommendör och sedan en rad år pensionär. Han har lagt ned ett brinnande intresse och mycken tid på släktforskning. I det croneborgska familjearkivet hittar vi namnet Barbara /Betty/ von Geymüller, huvudperson i denna artikel.

I Lund bor också landsantikvarien Gösta von Schoultz, som åren 1950-79 hade sin gärning förlagd till Värmlands museum som dess chef. Han har varit Rutger Croneborg behjälplig med att lyfta fram Betty von Geymüller ur glömskan och med henne som cen-

tralgestalt författat en mycket intresseväckande uppsats, betitlad Österrikiskan på Östanås. Den har varit införd i tidsskriften RIG, som sedan 1918 utgivits av Föreningen för svensk kulturhistoria. Underlaget för uppsatsen har huvudsakligen hämtats ur en samling brev av Bettys hand, c:a 400 st, de flesta ställda till sonen Hjalmar och hans hustru Sophie. Den sistnämnda var född von Malmborg och dotter till landshövding M. på Våxnäs herrgård i Karlstad.

Av wienerblod

Betty von Geymüller var dotter till bankiren, friherre Johan Heinrich von Geymüller, vars bankfirma med huvudsäte i Wien, blev en av de mest betydande i Europa. På sina slott stod familjen G. ofta som värd för överdådiga fester av den typ som efter Napoleonkrigen förgyllde Wienkongressen 1814-1815.

Betty, född 1799, fattade tycke för Sveriges chargé d'affaire i Wien, den stilige Ulric Croneborg, väl anskrivnen hos Karl XIV Johan och senare, 1836, hovmarskalk. Han var jämté C. F. Hammarhielm på Nynäs den ende värmlänningen med denna fina titel. Till C:s efterträdare i Wien utsågs värmlänningen Carl Gustaf Löwenhielm, herre till Longs slott och Klaraborg herrgård i Karlstad.

Det svensk-österrikiska bröllopet stod 1825 och 1827 kunde Ulric Croneborg med hjälp av sin makas stora förnögenhet inköpa Älvsbacka bruk i Värmland, vid den tidpunkten ett av de mest betydande i landskapet, grundat 1642.

C. hade ingen praktisk eller teoretisk erfarenhet av järnhantering och förvärvet synes ha kommit till stånd genom förmedling av vännen från diplomatären Olof Nordenfeldt på Björneborg. Konjunkturerna var denna tid goda för järnet — den stora bruksöden gjorde sig kännbar först under 1800-talets senare hälft, under sonen Wilhelms tid som disponent.

450 ton

Till bruket hörde fem tyskhärdar, tre stångjärnshammare med en årlig produktion av 3266 skeppund stångjärn, d.v.s. 450 ton. Dessutom fanns en knipphammare, två spikhamrar, järn- och kolbodar, kvarn och såg. Till bruket hörde också andelar i Långbans, Nordmarks m.fl. gruvor. Vidare Svartå- och Paulixhyttorna samt tre mindre bruk i Fryksdalen: Lövestaholm i Lysvik samt Annefors och Antonström i Sunne. Jordegodomar som Rudsberg i Ölme hörde också till.

C.J.D. Ulric Croneborg gick bort 1844, endast 48 år gammal. Man har betonat hans ge-

Familjegrupp från Östanås 1860-talet. Längst t.h. Betty Croneborg tillsammans med landshövding H.F. Oldevig.

Östanås

digna karaktär och hans fallenhet för konst, musik och poesi, något som naturligtvis här i Värmland gjorde honom omtyckt. Han kom att betyda mycket för teatern i Karlstad på 1830-talet och deltog t.o.m. själv i föreställningar.

Hemmet

Fam. C. bodde alltså på Östanås Herrgård, belägen med utsikt över Lersjön och Östra Örten och uppförd 1792. Inredningen var gedigen. Ingenting saknades och Betty C. var känd för sin utsökta smak. Hon var också en erkänt god målarinna, representerad på Konstakademiens utställning i Stockholm 1829.

Med gott om pengar i huset hade paret C. haft möjlighet sammanbringa en högst värdefull samling konst. Vid inflyttningen på Östanås 1829 inköptes ett hundratal verk från dåv. ståthållaren på Strömsholms slott, överste Johan Adam von Gerdtén. Där fanns italienska mästare som Andrea del Sarto, Parmigianino, Tizian, Bassano, Caravaggio m.fl. Dessa betingade vid auktionen på Strömsholm de högsta priserna, 1000-2000 rdr. Medan sådana namn som Rembrandt, Rubens och van Dyck, Claude Lorrain, Termorch, Potter, van Ostade och Wouwermans och många fler nu högt värderade, skattades lägre och ibland blott gick upp till 100-500 rdr.

Bland svenskarna finner man porträtt av Lorenz Pasch d.y., landskap av von Breda, Per Nordquist, Fahlgrantz samt inte mindre än 9 målningar av Alexander Lauréus.

Original?

Beträffande de berömda utländska namnen kan man fråga sig om det gällde original eller kopior. Sistnämnda var talrikt i omlopp, bl.a. därför att det hörde till den dåtida konstutbildningen att studera och kopiera äldre arbeten. Någon möjlighet att av göra detta finns inte sedan både denna samling och andra verk som befann sig i den Croneborgska familjens ägo såldes på auktioner dels i Stockholm 1846, dels i Paris 1892 och

skingrades för alla vindar.

Och så då mera om Betty Croneborg själv: Hennes många brev härrör ju främst från tiden efter-makens bortgång. Hon förskonades inte från bekymmer. Geymüllers bankirfirma i Wien gick i konkurs 1841 och hon började själv få känning av kärvare tider på Älvsbacka.

Hennes umgänge till vardags utgjordes av folk på bruket, prästfamiljen och en del grannar. I Karlstad hade hon egen våning och många vänner, t.ex. landshövding Oldevig och dit för hon ofta liksom till Stockholm och Uppsala. Dessutom någon enstaka gång till släktingar i Österrike-Ungern. Om Karlstad finns en anteckning att "där finns nu ett väl fournerat lager hos Hage, så att ingen Leija i huvudstaden kan ha bättre".

Hon berättar också om ett säreget nöje i staden år 1853, nämligen om borddansen och spiritistiska seanser både hos landshövdingen och biskopen.

Kunglig frukost

År 1855 hade Karlstad besök av kung Oscar I och kronprins Carl. Beskedet kom så sent, att landshövdingen Oldevig måste skicka bud till vänner för att proviantera inför en frukost för de kungliga. Hon fann räddningen hos fru Croneborg, som sände över smör, melon och några järpar, som just tagits ut ur ugnen.

Betty C. ger också ögonblicksbilderna från den stora branden i Karlstad 2 juli 1865, då hon befann sig i staden.

Vad som frapperar vid läsningen av de många breven från Betty Croneborg, är dels det perfekta språket utan några germanismer eller felaktigheter, dels och inte minst avsaknaden av varje klagan över sina trots allt anspråkslösa villkor. Att komma från slott och palats i det magnifika Wien till en liten avlägset belägen värmlandsherrgård måste ha krävt åtskilligt av karaktär och viljestyrka för att omställningen skulle gå bra.

Men den lyckades långt bättre än man skulle kunna vänta. I stället för att ägna sig

Betty von Geymüller.

åt egna problem, tog hon del av andras och hade intresse också för alldagliga företeelser och för människor i sin hembygd: "Jag har Gud ske löf icke den svagheten, att för mycket begära af människor och förarga mig över inbillade oförrätter", heter det i ett brev. Med denna sin öppna och fördomsfria natur blev hon uppskattad av alla och kom av allt att döma att bli ett stimulerande inslag i det värmländska kulturlivet vid denna tid. Vid sidan av mera kända namn förtjänar därför också Betty Croneborg att bli ihågkommen av värmlänningar.

Den 22 februari 1866 gick hon ur tiden och vilar bredvid sin make på Älvsbacka kyrkogård.

Gunnar Hedin

Litteratur:

Ytterligare uppgifter om Betty Croneborg och hennes familj finnes i det stora arkiv med brev, teckningar, foton m.m., som samlats av kommandör Rutger Croneborg i Lund. I detta ingår också material kring släkten von Geymüller. Över Ulric Croneborg finns en levnadsbeskrivning av överste Wilhelm Croneborg, tryckt 1953. Marie Croneborgs dagbok, rättare sagt, årsvis förda samlingsanteckningar 1851-1914 belyser också Betty Croneborg och livet på Östanås. Herrgården och Älvsbacka bruk skymtar i Lotten Dahlgrens "Björneborg i helg och söcken, 1924, i Elisabeth Waern-Bugges "En gammal Herrgård" / Baldersnäs på Dal/ 1920, och i Erik Geijers "Paradis för flera", 1955. Älvsbacka bruk behandlas givetvis i Jalmur Furuskogs "De värmländska järnbruken", 1924, och i andra skrifter rörande den värmländska järnhanteringen. I Värmlandsarkiv i Karlstad finns förutom diverse brukshandlingar och foton en kort historik över bruket i maskinskrift av Harry Carlberg 1977.

Barberstiden

GÖSTA VON SCHOULTZ

Österrikiskan på Östanås

Barbara Croneborg, f. von Geymüller

Särtryck ur RIG 1982

*Gösta tackar ett gott
och varmt nytt år 1983
från tillgivene Gv.*

Österrikiskan på Östanås

Barbara Croneborg, f. von Geymüller

Av Gösta von Schoultz

Livet på de värmländska herrgårdarna under 1800-talet har fått sin mest berömda skildring av Selma Lagerlöf i Gösta Berlings saga. Men att denna i sin högspända romantik var ett diktverk, lyft över verkligheten insåg också dess författarinna. I sina senare böcker är hon ju mer realistisk, framför allt i memoardelarna kring Mårbacka.

Realism, låt vara omgiven av ett minnenas rosenskimmer, präglar också i stor utsträckning de klassiska verken om dessa miljöer: Knut och Henrik Lilljebjörns och Geijers minnen och andra samtida berättelser. På minnen, brev och dagboksblad bygger också Lotten Dahlgrens kända böcker kring livet i Ransäter och på Nordenfeldtarnas Björneborg. För Dalslands del kan nämnas Elisabeth Waern-Bugges historik över Baldersnäs och dottern Ingegerd Waern-Bugges tju-sande, ytterst detaljerade I min mormors hus. Flera exempel skulle kunna anföras, och ännu vilar säkerligen i privata arkiv mycket hittills okänt material.

Betty och Ulric Croneborg på Östanås

Ett sådant familjearkiv har bevarats inom släkten Croneborg. Det omfattar åtskilliga handlingar och anteckningar kring dess historia, samlade och sammanställda av kommendör Rutger Croneborg, nu bosatt i Lund. Det som ur värmländsk synpunkt är av mest intresse är den rika samling brev, som skrivits av

Betty (Barbara) Croneborg, f. von Geymüller, gift med ägaren till Älvsbacka bruk och dess herrgård Östanås Ulric Croneborg. Det rör sig om bortåt 400 tätt skrivna brev från tiden 1844–1866. En stor del, huvudsakligen efter 1860, har riktats till sonen Hjalmar och hans hustru Sophie, f. von Malmborg. Än fler är de som alltifrån 1844 sänts till barnens informator, sedermera arkivarien vid Riksarkivet Otto von Feilitzen och hans hustru Louise, f. Leyonmarck. De ger de fylligaste uppgifterna från Östanås och från Betty Croneborgs många besök i Karlstad och resor till Stockholm, Uppsala och andra orter.

Vem var då denna Betty Croneborg på Östanås? Flicknamnet von Geymüller antyder ju hennes utländska härkomst. Hon föddes i Wien den 13 maj 1799 som äldsta dotter till bankiren, friherre Johan Heinrich von Geymüller. Familjen stammade från Basel, men fadern flyttade 1772 till Wien, där han tillsammans med en bror grundade en bankirfirma. Den hade stor framgång och blev så småningom en av de mest betydande i Europa. Familjen kunde leva ståndsmässigt i sitt centralt belägna Palais Geymüller liksom på några vackra slott i huvudstadens närhet, fig 1. Särskilt under Wienkongressen 1814–15 befann man sig i världens centrum med ett livligt umgängesliv och ståtliga fester, som ju än i dag lever i minnet. Det von Geymüllerska huset stod öppet

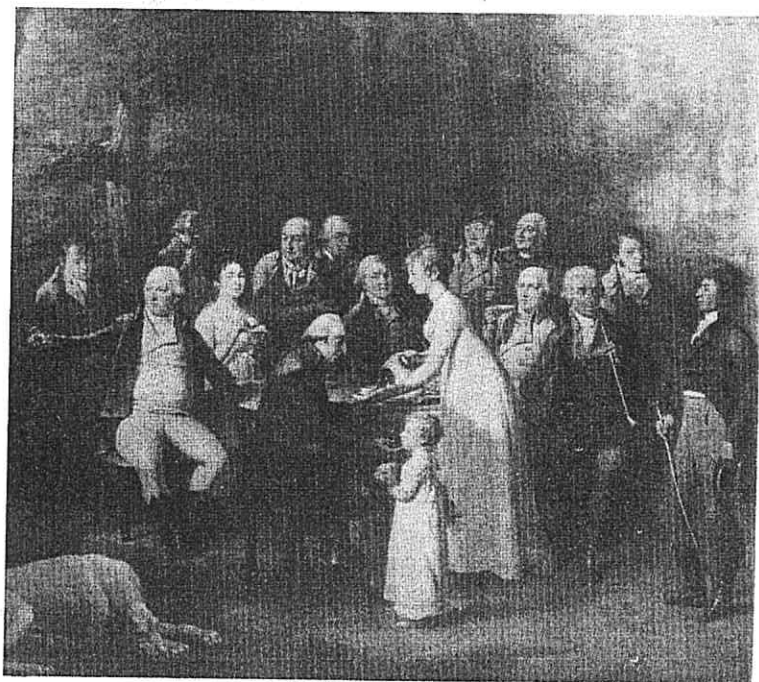

Fig. 1. Familjen von Geymüller på Hollenburs slott nära Wien med Betty von Geymüller som liten flicka i förgrunden. Oljemålning 1805.

för besökande från när och fjärran, bl. a. var diktare som Grillparzer, musiker som Beethoven och åtskilliga andra kulturpersonligheter gäster och vänner i huset. Den svenske ministern i Wien greve C. G. Löwenhielm har i sina Minnen notiser om besök i hemmet: "— — — man finner bland dem mycken trevnad och särdeles älskvärda damer", skriver han bland annat.

Det var således i en högt kultiverad och stimulerande miljö som Betty von Geymüller växte upp, och säkerligen hade hon liksom sina många systrar — sju stycken — kunnat gifta sig med någon i den vida umgängeskretsen i den österrikisk-ungerska kejsarstaden. Men det blev i stället med C. J. D. Ulric Croneborg, som under åren 1824—27 som chargé d'affaires representerade Sverige i Wien. Denne var då en ung man, född i Nyköping 1796, som efter skolgång där och i

Linköping 1815 tog en kansliexamen i Uppsala. Detta ledde till en tjänst vid "kansliet för utrikes brevväxling", som utrikesdepartementet då kallades, och där gjorde han en snabb karriär. Han var några år legationssekreterare i St Petersburg, och uppskattades tydligen för gott arbete, då han efter kort tid, blott 28 år gammal, 1824 utnämndes till posten i Wien. Där träffade han Betty von Geymüller, fig. 2 och 3, och bröllopet stod den 24 april 1825 i det praktfulla familjeresidenset. Det var för honom ett i alla avseenden gott gifte. Hans vackra och begåvade hustru väckte beundran i vida kretsar, och hon kom att för honom bli ett värdefullt stöd. Ekonomiskt sett var det lysande genom hustruns förmögenhet, "som överallt kunde anses stor men som var mycket anseelig för svenska förhållanden" enligt Löwenhielm.

Redan 1827 lämnade Croneborg sin

diple
träde
Snar
väl n
— Ä
kom.
dan
Värr
let bl
plåt.
Heijl
prakt
hante
till s
från
Björn
sköts
blev s
Cron
betat
de i l
net v

Fig. 2. E
Daffinge

diplomatiska tjänst, varvid han efterträdde av den nämnde Löwenhielm. Snart efter hemkomsten inköpte han — väl med hjälp av sin hustrus förmögenhet — Älvsbacka bruk i Nyed norr om Molkom. Detta, som grundades 1642, var redan vid 1600-talets slut ett av de största i Värmland och utbyggdes under 1700-talet bl. a. med ett manufakturverk för takplåt. Det tillhörde vid inköpet familjen Heijkensköld. Den nye ägaren hade ingen praktisk eller teoretisk erfarenhet av järnhantering, och förvärvet synes ha kommit till stånd genom förmedling av vännen från diplomatären Olof Nordenfeldt på Björneborg, som själv 1822 tagit över skötseln av detta gamla släktbruk. Han blev säkerligen en god rådgivare till Ulric Croneborg. Älvsbacka bruk var väl inarbetat och alltjämt ett av de mest betydande i landskapet. Konjunkturerna för järnet växlade men ännu var det långt till

den stora bruksdöden. Förvärvet borde därför kunna ses som en god placering av ett stort kapital.

Om Ulric Croneborgs liv och verksamhet i Värmland är inte så mycket känt. Som person blev han uppskattad av alla och inte minst officiellt. Han stod sedan länge Karl XIV Johan nära, vilket kan förklara utnämningar både till kammarherre och senare, 1836, till hovmarskalk, den ende i landskapet med denna fina titel vid sidan av C. F. Hammarhielm på Nynäs. Han lär också ha haft ambitioner på landshövdingeposten här.

Huruvida Ulric Croneborg under sin korta levnad — han gick bort redan 1844 och plågades ofta av sjukdom — hann göra några större insatser för Älvsbacka bruk är ovisst. Det var tydligen så väl skött av dugliga medarbetare att han t. o. m. kunde vara borta under långa perioder, t. ex. i Wien hos sin hustrus familj

Fig. 2. Betty von Geymüller. Miniaturporträtt av M. M. Daffinger 1825.

Fig. 3. Ulric Croneborg. Miniaturporträtt som vidstående. (Båda: Sv. porträttarkivet.)

jen von Gey-
müllers slott
med Betty von
en liten flicka i
en målning

liexamen i
tjänst vid
ling", som
lades, och
r. Han var
St Peters-
en för gott
blott 28 år
I posten i
von Gey-
lopet stod
la familje-
ett i alla
ad och
ran i vida
som bli ett
tt var det
mögenhet,
nå som
ka förhål-

eborg sin

hela två år 1832–33 och även senare. Hans största betydelse för bruket kanske var att han med hjälp av familjens ekonomiska resurser kunde reda upp de ofta återkommande smärre kriser som drabbade järnhanteringen. I likpredikan över honom talas också om viss nybyggnad och nyodling under hans tid samt inte minst hans initiativ till och stöd för en folkskola 1833 och ett sockenbibliotek för Älvsbacka. Dessutom betonas hans gedigna karaktär och hans fallenhet för konst, musik och poesi, något som natur-

ligtvis just i Värmland gjorde honom omtyckt. Man vet att hans stora intresse var teatern, och att han betytt mycket för denna i Karlstad på 1830-talet, då han t. o. m. själv deltog i föreställningar.

Hemmet på Östanås

Den ståtliga herrgården Östanås är nu sedan länge borta. Äldre foton visar emellertid att den var av den vanliga värmländska typen: en timrad byggnad i två våningar med skiffertak, profilerade fönsteromfattningar och här också deko-

Fig. 4. Östanås. Litografi av Thora Thersner i "Utsigter från Wermland", 1863–67.

Fig. 5. Lu
lotte von C

rativt u
vånings
de som
1792 stä
Jämfört
dalen o
sam anl
och mei
var vaci
sjön oc
kyrka i
ett litet
ett grek

Om inred
genom bou
1845 resp.
sande. De
annat från
stilens mal
byråar, be
rummet va
var möbler
smärre bo
mattor, oc
Croneborg

rde honom om-
ora intresse var
ytt mycket för
3-talet, då han
ällningar.

Östanås är nu
re foton visar
v den vanliga
rad byggnad i
ak, profilerade
är också deko-

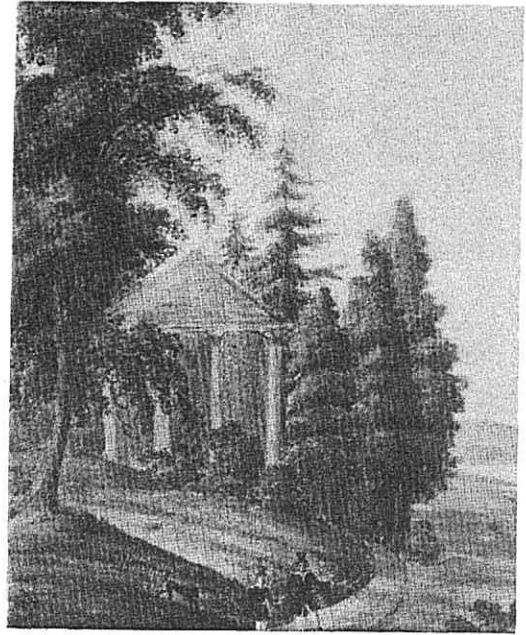

Fig. 5. Lusthuset på Östanås. Akvarell av Emelie Charlotte von Gerden omkring 1830.

rativt utformade vindskupor. Ett par en-
vånings flyglar, likaså med skiffertak hör-
de som vanligt till bilden. Byggnadsåret
1792 står över den anspråkslösa portalen.
Jämfört med slott och herresäten i Mälardalen och annorstädes var det en blygsam anläggning men ändå en av de större och mer representativa i Värmland. Den var vackert belägen med utsikt över Lersjön och Östra Örten samt Älvsbacka kyrka i söder, fig. 4. I parken fanns länge ett litet lusthus, i tidens stil utformat som ett grekiskt tempel, fig. 5.

Om inredning och rumsdistribution vet vi också en del genom bouppteckningar efter Ulric och Betty Croneborg 1845 resp. 1866, som är mycket detaljerade och upplysande. De visar ett rikt utrustat hem med möbler och annat från tiden för inflyttningen 1827, där Karl Johansstilens mahogny dominerar i de flesta rum: chiffonierer, byråar, bord, soffor, stolar, sängar m. m. Det finaste rummet var naturligt nog salongen i övre våningen, som var möblerad med 3 soffor, 18 stolar, 4 divanbord och 5 smärre bord, ett par byråar m. m. På golvet låg två mattor, och någonstans stod ett forte-piano – Betty Croneborg var känd som god sångerska och pianist. I

övre förmaket fanns en liknande möblering och i matsalen på nedre botten en björkmöbel med tre bord och 24 rottingstolar, skåp och ett väggur. I hovmarskalkens rum märks skrivbord och bokskåp, fätöljer, divanbord med vaxduksöverdrag, tvättkommod, toilettbord med spegel samt bland småsakerna ljusskärmar, kakelugns-galler, barometer etc. I sängkammare och gästrum fanns sängar med omhäng samt där och på andra håll speglar, byråar och annat. Gardiner och rullgardiner för fönstren och en del golvmattor hörde också till. I köket märks bl. a. ett par fällbänkar för pigorna att sova i, och ett toiletttrum överraskar med att hysa dels ett mjödhorn, dels 23 kolorerade schweizervyer, som väl Betty Croneborg fört med sig.

Bland lösa inventarier i övrigt är allt sådant med som skulle finnas i ett dåtida burget hem: en stor uppsättning silver eller plåter med kandelabrar, ljusstakar, kaffekannor och bestick i mängd. Glas i tidens stil med slipade karaffer och vinglas samt en Rörstrandsservis vid sidan av en fransk dito jämte ostindiskt porslin. Kvantiteten var ansevärd med ett trettiotal karaffer, liknande antal fat och karotter och tallrikar därtill i hundratal. Linneförrådet var också imponerande och skattades högt vid boets värdering: 15 damastdukar och 14 dussin servetter, 72 resp. 50 dussin dito i drällvävnad, 68 dussin handdukar, 176 par lakan, 122 kuddvar etc., etc. Bland kopparföremålen märks ett badkar, vilket var relativt nymodigt. En Bolinderspis nr 2 i köket kan också noteras (1866) liksom bakelseformar, gorånsjärn, pannor och grytor av alla de slag. Till vinden hade förvisats en del taburetter och

nattstolar samt ett fortuna-spel. Två vaser "av Långbansmarmor" väcker särskilt intresse (men det var ej marmor utan den mörkgröna hälleflintan, som under åren 1827-39 där slipades till olika prydnadsföremål). Vaxstapelställ, ljussaxar, spottkoppar, ett stereoskop med bilder och liknande ting anger också tidsepoken.

Liksom Selma Lagerlöf i Gösta Berlings saga ägnar ett helt kapitel åt "De gamla åkdonen" tar också dessa bouppteckningar upp hela sidor med sådana: "en gammalmodig Calech", jaktvagn, droska, slädar och seldon i mängd. Den nämnda kaleschen är troligen den gulmålade praktvagn med von Geymüllerska vapnet, med hög kuskbock och plats för betjänter bakom den i det inre med rött siden klädda korgen, som länge stod kvar på Östanås.

I Ulric Croneborgs bouppteckning noteras också vad som hörde gårdsbruket till: 10 hästar, 5 par oxar, 32 kor, ankor, gäss m. m. samt redskap som 14 plogar, 4 årder, 23 harvar, gödselkärror, höskrindor och mycket annat. På lilla Lersjön kom väl en eka och en roddbåt med segel väl till pass.

Den stora konstsamlingen på Östanås

De nämnda bouppteckningarna är onekligen förda med stor noggrannhet och omsorg, även de enklaste ting noteras och värderas. Desto egendomligare är att de mest unika inventarierna på Östanås nästan helt förbigåtts, nämligen den stora konstsamlingen som fanns här under Croneborgarnas tid. I uppteckningen 1845 konstateras blott 153 oljefärgstavor, värderade till 5 000 rdr. 1866 berörs den rest av dem som då fanns kvar i Betty Croneborgs ägo, men också nu anges blott antalet. Det verkar som om förrättningsmännen medvetet undvikit ett för dem så främmande material som konst. Man kan förstå dem, ty det var verkligen fråga om en högst märklig samling, som här kräver sin egen behandling.

Med denna samling förhåller det sig så. Strax efter inflyttningen på Östanås inköpte familjen Croneborg 1829 större delen, ett hundratal verk ur en äldre samling målningar av svenska och utländska mästare. Bakgrunden till detta inköp för 22 000 rdr, en stor summa vid denna tid,

var inte bara de ekonomiska resurser som Ulric Croneborgs giftermål medfört utan säkerligen och framför allt hans hustrus egna konstintresse. Betty von Geymüller var nämligen i likhet med många samtida kvinnor i hennes kretsar en god målarinna. Om detta vittnar ett antal bevarade verk i släktens ägo, huvudsakligen blomsterstycken, men också uppgiften att hon kunde få deltaga i Konstakademins utställning i Stockholm 1829 med två tavlor. Hon var således mer än amatör, men av allt att döma upphörde hon efter hand att måla, i varje fall nämns ingenting därom i de bevarade breven. Inte heller kommenterar hon i dem eventuella besök på utställningar eller sammanträffanden med konstnärer, som hon kan ha gjort vid de talrika resorna till Stockholm och Uppsala. Det står i oförklarlig motsats till hennes många notiser kring musik och litteratur. Men intresset fanns säkert kvar, och den fina samlingen på Östanås har hon förvisso uppskattat och kanske också kompletterat.

Denna är på intet sätt anonym, tvärtom, man vet både vem som sammanbragt den och vad den innehöll. Den köptes från dåvarande ståthållaren på Strömsholms slott, överste Johan Adam von Gerdtén (1767-1835), som vid sidan av sin militära tjänst utbildat sig till målare, bl. a. för Elias Martin på 1790-talet. Han hade framgång, blev ledamot av Konstakademien 1803, hedersledamot året därpå. Han var högt uppskattad både som konstnär och konstfrämjare av sina samtida. Av hans verk är framför allt en del landskap kända med motiv bl. a. från Dalsland - Billingsfors bruk, Steneby kyrka, Utsikt över Laxsjön m. fl. - vilka föreligger i gravyrer i det 1802 av L. Belanger och L. A. Cordier utgivna

Voyage pi
reller och
olika håll i
Han ägde
som han r
sälja i likh

Inför fö
förteckning
med pris
Croneborg
römda ut
lienska kor
Parmigian
gio m. fl. I
de högsta
dan sådan
bens och v
borch, Pot
mans och
skattades l
till 100-50
man portr
skap av vo
crantz sam
av Alexan
nats av voi

Beträffar
namnen ka
original ell
rikt i omlo
till den då
dera och l
möjlighet
dan både
som befann
jens ägo så
holm 1846
rades för a

Intressa
nämnda tr
det i släkte
över 150 r
gifter om

ka resurser som
ål medfört utan
lt hans hustrus
von Geymüller
många samtida
en god målarin-
antal bevarade
sakligen bloms-
pgiften att hon
takademins ut-
9 med två tav-
in amatör, men
hon efter hand
s ingenting där-
en. Inte heller
ventuella besök
manträffanden
kan ha gjort vid
Stockholm och
rlig motsats till
ing musik och
fanns säkert
gen på Östanås
tat och kanske

anonym, tvärt-
som samman-
innehöll. Den
tåthållaren på
e Johan Adam
, som vid sidan
dat sig till må-
1 på 1790-talet.
ev ledamot av
hedersledamot
gt uppskattad
nstfrämjare av
är framför allt
ed motiv bl. a.
rs bruk, Stene-
xsjön m. fl. —
det 1802 av L.
rdier utgivna

Voyage pittoresque de la Suède. Akva-
reller och målningar av honom finns på
olika håll i landet liksom en del porträtt.
Han ägde också ett stort konstabibliotek,
som han mot slutet av sitt liv nödgades
sälja i likhet med sin tavelssamling.

Inför försäljningen 1829 trycktes en
förteckning över 128 verk. Ett exemplar
med prisanteckningar finns kvar i det
Croneborgska arkivet. Bland mera be-
römda utländska mästare märks ita-
lienska konstnärer som Andrea del Sarto,
Parmigianino, Tizian, Bassano, Caravag-
gio m. fl. Dessa betingade vid auktionen
de högsta priserna, 1 000—2 000 rdr, me-
dan sådana namn som Rembrandt, Ru-
bens och van Dyck, Claude Lorrain, Ter-
borch, Potter, van Ostade och Wouwer-
mans och många flera nu högt värderade
skattades lägre och ibland blott gick upp
till 100—500 rdr. Bland svenskarna finner
man porträtt av Lorenz Pasch d. y., land-
skap av von Breda, Per Nordquist, Fahl-
crantz samt inte mindre än nio målningar
av Alexander Lauréus, som särskilt gyn-
nats av von Gerdtens.

Beträffande de berömda utländska
namnen kan man fråga sig om det gällde
original eller kopior. Sistnämnda var tal-
rikt i omlopp, bl. a. därför att det hörde
till den dåtida konstutbildningen att stu-
dera och kopiera äldre arbeten. Någon
möjlighet att avgöra detta finns inte se-
dan både denna samling och andra verk
som befann sig i den Croneborgska famil-
jens ägo såldes på auktioner dels i Stock-
holm 1846, dels i Paris 1892 och sking-
rades för alla vindar.

Intressant är emellertid att utöver den
nämnda tryckta förteckningen 1829 finns
det i släktarkivet en handskriven katalog
över 150 målningar med rätt fylliga upp-
gifter om motiv och konstnärer¹ samt

mått i alnar och tum. Men än mer, där
finns också ett antal lösa blad med vägg-
skisser, visande deras placering rum för
rum, vägg för vägg. Därtill kommer ett
häfte med en slags konsthistorisk sam-
manställning med fakta kring olika konst-
närer och skolor.

Katalogen liksom planskisserna upptar
till stor del samma konstverk som i auk-
tionslistan från 1829, och man har inom
familjen antagit att de ger en bild av sam-
lingen på Östanås, berikad med ytterliga-
re verk utöver de då inköpta. Så torde av
flera skäl inte vara fallet, det brister i
överensstämmelse på väsentliga punkter.
Troligen avser både katalog och skisser
von Gerdtens hem på Ekeby vid Ströms-
holm och har då fått följa med köpet av
huvuddelen av hans samling. Det mins-
kar inte deras intresse i sig, men det faller
utanför ramen för denna uppsats.²

Men det finns ännu ett par tryckta för-
teckningar, som definitivt gäller konsten
på Östanås, nämligen sådana som gjorts
upp inför de båda konstauktionerna 1846
och 1892. I dessa ingår naturligt nog hu-
vuddelen av den von Gerdtenska sam-
lingen men också verk som kommit från
annat håll. Till försäljningen 1846 sändes
61 arbeten, men konstrikedomens på herr-
gården framgår av en anmärkning i ett
brev av Betty Croneborg, att efter en om-
hängning märktes inte förlusten så myc-
ket. Däremot blev det ekonomiska resul-

¹ Av dessa är Sverige representerat med 40 verk, Italien
22, Frankrike 14, Tyskland-Schweiz 9 samt helt domine-
rande Nederländerna med ej mindre än 65 verk.

² Det bör noteras att även greve C. G. Löwenhielm på
Long tycks ha varit intresserad av köp från von Gerdtens.
I Croneborgska arkivet finns nämligen en PM över hans
önskemål. Vid bouppteckningen efter honom 1859 an-
tecknas på Long förutom 18 familjeporätt 105 målning-
ar, tyvärr utan närmare uppgifter.

tatet bedrövligt; ett antal tavlor gick för övrigt tillbaka.

Förteckningen över auktionen i Paris 1892 upptar 76 verk. Den tillkom för att rädda Älvsbacka bruk eller rättare sagt, för att betala en del av de å släktens andelar påförda skulderna vid konkurser. Även denna försäljning gav ett uselt resultat, knappt 7000 kronor sedan omkostnaderna betalats, trots att många av de kända mästarnas verk fortfarande ingick. Man kan bara föreställa sig vilka priser som skulle ha betalats i dag!

Redan dessförinnan hade Östanåssamlingen splittrats i samband med arvsskiftet efter Betty Croneborg 1866. Över vad som därvid blev kvar på gården hos äldste sonen och disponenten för Älvsbacka bruk Wilhelm Croneborg finns också en handskriven förteckning 1872 jämte plan över tavlornas upphängning i de olika rummen. Även brodern Hjalmar Croneborgs del av samlingen finns förtecknad sedan den förts till hans hem på Sjöbergs gård i Västergötland. Men som nämnts, från båda hållen sändes så gott som allt till Paris.

Med alla dessa förteckningar till hands kan det synas vara möjligt att spåra åtminstone den del av samlingen som kom att bli kvar i Sverige. Men det är en tidsödande uppgift, om den överhuvudtaget går att genomföra. Här kan blott ges exempel på några verk som blivit kvar i släktens ägo. Det gäller främst en del blomsterstycken av Betty Croneborg från tiden omkring 1830, då hon ännu var verksam. De försvarar väl sin plats bland målningar från en tid, då många unga män och kvinnor i sin uppfostran fick konstnärlig utbildning. Inom familjen finns också kvar några utsökta akvareller av Per Nordquist, föreställande Bjur-

bäckens bruk och Karlstad omkring år 1800. Därtill kommer naturligtvis en del familjeporträtt, bl. a. av de kända österrikiska miniatyrmålarna M. M. Daffinger och E. Peter.

Breven berättar

Om livet i hemmet på Östanås under Ulric Croneborgs livstid vet vi inte så mycket, men med tanke på hans ställning får man anta att det försiggick i samma ömsom enkla, ömsom festliga former som på Björneborg och andra bruksherrgårdar. "Den världsvana älskvärdhet samt musikaliska talang, för vilka hans hustru var berömd, och hans egen fina bildning, hans uppmuntran av Thalias konst i all synnerhet, gjorde detta äkta par helt naturligt till de ledande personligheterna inom sin orts sällskapsliv, provinsens residensstad däri inbegripen", konstaterar Lotten Dahlgren om familjen på Östanås i sin skildring av Nordenfeldtarna på Björneborg, som ju också var nära vänner till Croneborgs.

Men mera konkreta uppgifter är det dåligt med. Ett par bevarade brev från Ulric Croneborg säger inte så mycket, och av Betty Croneborgs hand är så gott som samtliga skrivna efter det hon blivit änka. Några rader av Ulric Croneborg i brev den 25 oktober 1844 vittnar om stilla kvällar vid aftonlampan: "Min goda Betty och jag lefva nu sedan hemkomsten från Ullas bröllop [hos Hammarhielms på Nynäs] ett stilla och ensligt lif. Wi och Christine sitta nu vid aftonlampan och samspråka om de kära frånvarande — —". Men idyllen är inte ostörd: "Östanås har iklädt sig en tråkig skepnad. Den nya tjenstehjanspersonalen gör mig främmande i mitt eget hus. På Contoiret ser ock illa ut. Calle Maule och Sjöstedt

Fig. 6. Betty Croneborg Valerius. (Sv. p.)

äro borta, o
Blaren och
— — —". De
na bild till e
borgs sjukd
par månade
Sedan Be
det naturlig
tanås. Med
ver hon län
med Älvsba
att göra. H
resor. Hem
bestyr, och
"— — — jag
paner och g
vardagsbety
ka problem
skingrats ef
konkurs i W
något. Även
mannens dc

ad omkring år
urligtvis en del
kända österri-
I. M. Daffinger

Östanås under
vet vi inte så
i hans ställning
ggick i samma
iga former som
bruksherrgård-
kvärdhet samt
ka hans hustru
i fina bildning,
lias konst i all
ta par helt nar-
sonligheterna
provinsens re-
", konstaterar
en på Östanås
nfeldtarna på
var nära vän-

pgifter är det
ade brev från
te så mycket,
and är så gott
det hon blivit
c Croneborg i
ttnar om stilla
Min goda Bet-
hemkomsten
ammarhielms
ligt lif. Wi och
nlanpan och
ivarande --
ostörd: "Ös-
ikig skepnad.
alen gör mig
På Contoiret
och Sjöstedt

Fig. 6. Betty Croneborg som äldre. Oljemålning av B. Valerius. (Sv. porträttarkivet.)

äro borta, och remplaçanterna erinra om Blaren och Husu [som i kortspelet Kille] -- --". Det bör dock anmärkas att denna bild till en del präglas av Ulric Croneborgs sjukdom. Han gick bort endast ett par månader senare.

Sedan Betty Croneborg blivit änka blir det naturligt nog ännu mer stilla på Östanås. Med barnen boende i Uppsala lever hon länge ensam, och hon har inget med Alysbäcka bruk eller gårdens skötsel att göra. Hon läser mycket och gör ofta resor. Hemma är det en del praktiska bestyr, och hon gläds åt sina blommor: " -- -- jag har vackra hyacinter, tulpaner och guldlack här i rummet". Lite vardagsbekymmer och därtill ekonomiska problem sedan familjeförmögenheten skingrats efter bankirfirman Geymüllers konkurs i Wien 1841 dämpar hennes ton något. Även det egna boet visade vid mannens död stora skulder. Hon blev ef-

ter hand tvingad att sälja en del smycken och som nämnts ett urval ur konstsamlingen och biblioteket.

Hennes umgänge till vardags utgjordes av folk vid bruket, prästfamiljen och en del grannar men en viss isolering på det lite avlägset belägna Östanås var nog kännbar. I Karlstad hade hon många vänner och dit for hon också ofta. Likaså till Stockholm och Uppsala, där sönerna studerade. Wærns på Uddeholm och Wærns på Baldersnäs var genom mannens affärsförbindelser gamla vänner liksom Nordenfeldts på Björneborg, Hammarhielms på Nynäs och en del andra familjer runt om i landskapet. En lång resa gör Betty Croneborg 1855 till släktingar i Österrike-Ungern och besökte då även Schweiz, Italien och Frankrike. En liknande gjorde hon också 1861. Båda dera föranledde ett antal brev med kommentarer om den politiska situationen, levnadsförhållanden och mycket annat. Hennes sista år på 1860-talet är särskilt väl dokumenterade genom många brev till sonen Hjalmar och hans hustru på Sjöberg i Västergötland. Hon var då enligt tidens begrepp en gammal kvinna men med väl bevarat intresse för omvärlden och för litteratur och musik. Men något nämnvärt nytt om hennes dagliga tillvaro ger de just inte.

Om brevsamlingen således inte förmedlar några mer omfattande bilder av livet på Östanås har den värde genom de många intressanta notiser om händelser och personer som Betty Croneborg tecknat ned från sina resor. I Karlstad är hon som nämnts ofta, och familjen har där sedan gammalt en egen våning. Här blir hon bjuden till många vänner, och särskilt hos landshövding Oldevig tycks hon ha varit en kär gäst liksom denne ibland

Fig. 7. Familjegrupp från Östanås, 1860-talet. Längst t. h. Betty Croneborg tillsammans med landshövding H. F. Oldevig. T. h. vid dörren sonen disponenten för Älvsbacka bruk, Wilhelm Croneborg.

besökte Östanås. I hans hem träffade hon ett par gånger Fredrika Bremer, så t. ex. i oktober 1845: "Hon var oändligt trevlig och flera intressanta samtalsämnen kom å bane. — — — Hennes röst har ett stort behag" men hon är "fulare än porträttet". I en läsecirkel som Betty Croneborg tydligen deltog i hade man tidigare läst bl. a. Bremers bok *I Dalarna*, som fick ett mer reserverat omdöme: "Det är som alla hennes arbeten ädelt och vackert, men intet mycket intressant, tycker jag. Men kanske är detta omdöme skeft". Också en annan berömd svenska, Jenny Lind, kommenteras i breven, bl. a. diskuteras

hennes äktenskap 1852 med den tyske kompositören Otto Goldschmidt: "Jag kan ej tro att hon var hycklerska, man vet ju att hon hade ett häftigt lynne och passioner; och det var en stor förtjenst att hon med detta kunde bibehålla ett så ofördunklat rykte", heter det lite kryptiskt.

Hennes läsning var omfattande och såväl från Karlstad som Stockholm beställer hon åtskilligt av den aktuella litteraturen, både den svenska och den utländska. Runeberg och Byron diskuteras i breven, och historiestriden mellan Anders Fryxell och Geijer följer hon i tidskriften

"Frey". När hon sonen Hjalmar givetvis Malla Slong och träffade Böttiger, Lindblom kring den vittra från Uppsala hörsamlingen, även mycket nytt utöva av andra sam-

På samma sätt musiklivet. Tillsammans var hon i maj 1841 i Frimurarhuset i Karlstad, vilket intressant. Clamerades av Upplysningsnämnden af hela staden en Chör af 30 fruntimmar. Det är oöfvanligt att höra en så stor församling det gick mycket.

I Karlstad finns ett livligt umgänge. Hon betonar hon, att hon varit längre i samma bekanta i Stockholm drag. Här finns ett lager hos Hage och bättre". Många skyntar förbi, och löser varandra.

Om ett mera rättar hon i ett borddans och samlas hos landshövdingen då var C.A. Agren mycket intressant än skratta, och dagen fann Biskopliga ligga under bordet rimerade hel.

År 1855 hade

"Frey". När hon hade skolhushåll för sonen Hjalmar i Uppsala besöker hon givetvis Malla Silfverstolpes litterära salong och träffade då Geijer, Atterbom Böttiger, Lindblad och andra i kretsen kring den vittra överstinnan. Notiserna från Uppsala hör vid sidan om dem från Karlstad till de mest givande i brevsamlingen, även om de kanske inte ger så mycket nytt utöver de många skildringarna av andra samtida.

På samma sätt följer hon det aktuella musiklivet. Tillsammans med Oldevigs var hon i maj 1846 på en stor konsert i Frimurarhuset i Karlstad: "— — — ovanligt intressant. Geijers Siste kämpen declamerades av Ullman under accompagnement af hela Werml. Musikkorps och en Chör af 30 fruntimmer och lika många karlar. Det är ovanligt på landsorten att höra en så stor composition utföras, och det gick mycket wäl."

I Karlstad finner hon sig väl tillrätta i ett livligt umgängesliv, och i ett brev 1845 betonar hon, att nu behöver hon inte längre i samma grad som förr besvara bekanta i Stockholm med inköpsuppdrag. Här finns nu "ett wäl fournerat lager hos Hage så ingen Leija kan ha bättre". Många av stadens kända namn skymtar förbi, och glada middagar avlöser varandra.

Om ett mera säreget nöje i staden berättar hon i ett brev 1853, nämligen om borddans och spiritistiska seanser både hos landshövdingen och biskopen, som då var C. A. Agardh. Hon fann det hela mycket intressant "men man kan ej annat än skratta, då man hör att de häromdagen fann Biskopen i Carlstad sofvande ligga under bordet, vid hvilket han experimenterade helt ensam".

År 1855 hade Karlstad besök av kung

Oscar I och kronprins Carl. Beskedet kom så sent att landshövdingenskan Oldevig måste skicka bud till vänner för att proviantera inför en frukost för de kungliga. Hon fann räddningen hos fru Croneborg, som sände över smör, melon och några järpar, som just tagits ur ugnen.

Den stora branden i Karlstad 1865 återspeglas också i breven, som ger ögonblicksbilder av de oerhörda hjälpbehoven för många, som på några timmar förlorat allt vad de ägde, men också om den stora beredvillighet att hjälpa som visades från alla håll. I ett tidigare sammanhang har hon för övrigt nämnt ett vackert exempel på detta. Det gällde en insamling 1846 för nödlidande i Uppland, då "en s. k. Finne, dvs. de från norra trakten af Wermeland, inskickat 12 skilling men även ett stycke barkbröd, som de deroppe nu förtär och ändå ej klagat".

Under Betty Croneborgs sista år, 1865, rustas det till bröllop på Östanås, då systerdottern Louise Fleetwood i mars gifter sig med en greve V. G. Hamilton på Hön-säter. Det innebar prövningar av olika slag redan innan, t. ex.: "Vi har här det förlovade par, som äro till yttersta grad kära och smekande, hvilket alltid är tråkigt för andra att bevittna". Till bröllopet som hölls i tre dagar inbjöds 60 personer och mycket måste anskaffas. I hemgiften ingick mängder av dukar, servetter och handdukar, som skulle märkas med "göthiska bokstäver men ingen krona". Vigseln ägde rum på herrgården "och efteråt dansades efter forte-piano". Ute i parken hade man byggt "en borg af snö, som kunde föreställa Croneborgska wapen, men i några nischer woro Hamiltons och Fleetwoods wapen i färger som transparanger och hela borgen eclairerad med

d landshövding H. F.

med den tyske
ldschmidt: "Jag
cklerska, man vet
gt lynne och pas-
stor förtjenst att
bibehålla ett så
er det lite kryp-

nfattande och så-
stockholm bestäl-
i aktuella littera-
och den utländs-
diskuteras i bre-
i mellan Anders
hon i tidskriften

papperslampor som tog sig särdeles bra ut och drog många åskådare till sig från nära och fiärran”.

Även i sina sista brev från detta år – hon avled den 22 februari 1866 – följer hon aktuella diskussioner, t. ex. kraftmätningen mellan bruksherrar och Karlstadsrepresentanter beträffande den nya järnvägens sträckning eller frågan om det nya statsskicket med ständsriksdagens avskaffande. Hennes märkliga allmänintresse är påtagligt; hon kommenterade t. ex. den av Torsten Rudenschöld 1845 utgivna boken ”Tankar om ståndscirkulation” sålunda: ”Den sköna läran, att de högre skall högakta de i samhället ringare medmänniskor, om de göra sig förtjente deraf, är väl en skyldighet för hvarje god människa och hufvudsyttet af Christendomen, således ingenting nytt”.

Vad som frapperar vid läsningen av de många breven från Betty Croneborg är dels det perfekta språket utan några germanismer eller felaktigheter, dels och inte minst avsaknaden av varje klagan över sina trots allt anspråkslösa villkor. Att komma från slott och palats i det magnifika Wien till en liten, avlägset belägen värmlandsherrgård måste ha krävt åtskilligt av karaktär och viljestyrka för att omställningen skulle gå bra. Men den lyckades långt bättre än man skulle kunna vänta. I stället för att ägna sig åt egna problem tog hon del av andras och hade intresse också för alldagliga företeelser och för människor i sin hembygd. ”Jag har Gud ske lof icke den svagheten, att för mycket begära af menniskor och förarga mig över inbillade oförrätter”, heter det i ett brev. Med denna sin öppna och fördomsfria natur blev hon uppskattad av alla och kom av allt att döma att bli ett stimulerande inslag i det värmländska

kulturlivet vid denna tid. Vid sidan av mer kända namn förtjänar därför också Betty Croneborg att bli ihågkommen av värmlänningar.

Älvsbacka bruk

Till miljön kring Östanås hörde ju i högsta grad Älvsbacka bruk, och det är egentligen märkligt att detta knappt ens skymtar i brevväxlingen mellan Betty Croneborg och hennes barn och vänner. Det var som nämnts ett av Värmlands största. Vid bodelningen 1851 i samband med att äldste sonen Wilhelm tog över rörelsen noteras, att där då fanns 5 tyskhärdar, 3 stångjärnshammare med en årlig produktion av 3 266 skeppund stångjärn, dvs. ca 450 ton. Dessutom fanns en knipphammare, två spikhamrar, järn- och kolbodas, kvarn och såg. Till bruket hörde andelar i Långbans, Nordmarks m. fl. gruvor, vidare Svartå- och Pardixhyttorna samt tre smärre bruk i Fryksdalen: Lövestaholm i Lysvik samt Annefors och Antonström i Sunne. Jordegendomar på olika håll, bl. a. Rudsberg i Ölme, hörde också till.

Under Ulric Croneborgs tid var ibland konjunkturerna för järnhanteringen dåliga, särskilt några krisår 1837 och 1843 gav ägaren stora bekymmer: ”Att vara bruksegare i Sverige faller sig med hvarje år allt mera betungande, i synnerhet som vederbörande, ehuru ombonade med liberal kappa, dock fortfara att vara beväpnade från huvud till fot med sin förrostade prohibitivrustning, omplåstrad med industrifjättrande lappar – kallade kontroller – och olyckliga förmynderska undersökningar etc. Vi hava nyss haft ett prov här af detta i resolutionen om min ansökan om anläggning af valsverk, vilken klingar skönt, men som är omgärdad

med sådana detalumöjlighet up de.” Så klagar ha gammalt men till ligt aktuellt än i d

På 1840-talet lä nom att man ve anda tog bort en melser i fråga om Sedan Wilhelm gjordes på 1850-t bruket. Lancash valsverk anlades, nisk verkstad byg nu började få st serades. Allt de hjälp av ett nytt lerska släkten, d Wærnska firman laggare för järnet 1875 ombildad Aktiebolag” me ägo och med dis neborg som ende förändringen nä kamp för företag Fryksdalsbruken Pardixhyttan la

Vom Leben auf den G Värmland berichtet e deren Verfassern niem zählt. In privaten Arcl Material. Ein solches Familie Croneborg ert von Kapitan zur See umfasst an die 400 B von Barbara Cronebc gende Wiener Bankier Palais Geymüller in

med sådana detaljstadganden, att absolut omöjlighet uppstår för dess utförande." Så klagar han i ett brev, nu 150 år gammalt men till sin innebörd egendomligt aktuellt än i dag.

På 1840-talet lättade trycket något genom att man verkligen i liberalismens anda tog bort en del hämmande bestämmelser i fråga om tillverkning och export. Sedan Wilhelm Croneborg trätt till gjordes på 1850-talet stora investeringar i bruket. Lancashiresmidet infördes, ett valsverk anlades, ett gjuteri och en mekanisk verkstad byggdes. Också sågen, som nu började få större betydelse moderniserades. Allt detta skedde delvis med hjälp av ett nytt arv från den Geymüllerska släkten, delvis med lån från den Wærnska firman i Göteborg, som var förläggare för järnet från Älvsbacka.

1875 ombildades bruket till "Elfsbacka Aktiebolag" med alla aktier i familjens ägo och med disponenten Wilhelm Croneborg som ende styrelsemedlem, varför förändringen närmast var en formsak. I kamp för företagets bestånd hade de tre Fryksdalsbruken redan tidigare sålts, Pardixhyttan lagts ned 1873 och tack-

järnstillverkningen därigenom koncentrerats till Svartåhyttan. Vissa nyinvesteringar gjordes, bl. a. byggdes en martinugn 1888. Men förlusterna bara ökade, och 1893 gick bolaget i konkurs och egendomen såldes. Herrgården inköptes av Värmlands läns landsting, och fastigheterna i övrigt delades mellan Uddeholm och Mölnbacka-Trysils bolag. Bruksdöden skördade till sist även i Älvsbacka ett offer.

Litteratur:

Ytterligare uppgifter om Betty Croneborg och hennes familj finnes i det stora arkiv med brev, teckningar, foton m. m., som samlats av kommandör Rutger Croneborg i Lund. I detta ingår också material kring släkten von Geymüller. Över Ulric Croneborg finns en levnadsbeskrivning av överste Wilhelm Croneborg, tryckt 1953. Marié Croneborgs dagbok, rättare sagt, årsvis förda samlingsanteckningar 1851–1914 belyser också Betty Croneborg och livet på Östanås. Herrgården och Älvsbacka bruk skymtar i Lotten Dahlgrens Björneborg i helg och söcken, 1924, i Elisabeth Waern-Bugges En gammal herrgård (Baldersnäs på Dal) 1920, och i Erik Geijers Paradis för flera, 1955. Älvsbacka bruk behandlas givetvis i Jalmar Furuskogs De värmländska järnbruken, 1924, och i andra skrifter rörande den värmländska järnhanteringen. I Värmlandsarkiv i Karlstad finns förutom diverse brukshandlingar och foton en kort historik över bruket i maskinskrift av Harry Carlberg 1977.

Zusammenfassung

*Die Österreicherin auf Östanås
Barbara Croneborg geb. von Geymüller*

Vom Leben auf den Gütern in der schwedischen Provinz Värmland berichtet eine reiche Memoirenliteratur, zu deren Verfassern niemand geringeres als Selma Lagerlöf zählt. In privaten Archiven liegt sicherlich noch weiteres Material. Ein solches Familienarchiv hat sich in der Familie Croneborg erhalten; zusammengestellt wurde es von Kapitän zur See Rutger Croneborg in Lund. Es umfasst an die 400 Briefe aus der Zeit von 1844–1866 von Barbara Croneborg. Deren Vater war der vermögende Wiener Bankier J. V. von Geymüller, Besitzer des Palais Geymüller in der Hauptstadt sowie mehrerer

Schlösser in ihrer näheren Umgebung. Seine älteste Tochter Barbara (Betty) war 1799 geboren und heiratete 1825 den drei Jahre älteren schwedischen Chargé d'affaires Ulric Croneborg, der eine rasche diplomatische Karriere hinter sich hatte.

1827 zog sich Croneborg jedoch aus dem diplomatischen Dienst zurück und erwarb die Eisenhütte Älvsbacka mit dem Herrnsitz Östanås in Värmland. Die Hütte war eine der bedeutendsten in der Provinz, und ihr Kauf dürfte als gute Anlage eines grossen Kapitals anzusehen sein. Croneborgs Heirat war in jeder Hinsicht eine

Den österrikiska släkten von Geymüller
med svenska ättlingar

Den österrikiska släkten von Geymüller
med svenska ättlingar

Den österrikiska släkten von Geymüller har för några svenska familjer spelat en ej obetydlig roll. Dess historia är dessutom så pass färgrik och fascinerande att det skulle kunna skrivas en roman därom i stil med Thomas Manns "Buddenbrock". Här skall emellertid endast meddelas några kända förhållanden hämtade ur tillgänglig litteratur samt från bevarade brev och hörsägner.

Släkten von Geymüller härstammar egentligen från Basel i Schweiz. Men ej heller detta är fullt korrekt, ty troligen kom den ursprungligen från staden Türcnheim nära Colmar i Elsass, ehuru belägen inom dåvarande biskopsdömet Basel. Den i Türcnheim borgarlista år 1581 upptagne Gottfrydt Geyllmüller har sannolikt överflyttat till Basel. Själva namnet Geyllmüller hänför sig troligen till verksamhet som mjölnare vid någon av kvarnarna längs floden Fecht i Elsass. Med säkerhet känd såsom släktens stamfader är i varje fall Hans Georg Geyllmüller, som 1612 inflyttade till Basel och följande år där upptogs som borgare och medlem av skrået Safran, vari bl.a. ingick tillverkare av musikinstrument (lutor och strängar), vilket var hans yrke. Han gifte sig andra gången med Maria Linder, dotter till en rådsherre i staden och fick med henne åtta barn. Både Hans Georg och hans hustru avledo i pesten 1629.

Med Hans Georgs bägge gifta söner Hieronymus (1617 - 1686) och Hans Georg (1618 - 1673) delade sig

släkten Geymüller - såsom den nu kallade sig - på två grenar. Båda bröderna uppnådde politiska ämbeten i Basel, den förre såsom garvare och rådsmedlem i Safran-skrået, den senare såsom körsnär och mästare inom skräddare- och körsnärsskrået. Såsom hantverkare och köpmän började släktens medlemmar därmed aktivt deltaga i staden och republiken Basels politiska liv. - Det kan därför vara skäl att här nämna, att den gamla tyska staden Basel, känd sedan senromersk tid, blev en fri rikstad inom det tysk-romerska kejsarriket på 1300-talet. Med bibehållen självständighet inträdde emellertid staden 1501 i det schweiziska edsförbundet. Omkring 1530 övergick därjämte huvuddelen av stadens befolkning till protestantismen. Liksom i det övriga Schweiz kom stadens politiska ledning sedermera alltmer i händerna på en borgerlig aristokrati. Släkten Geymüller blev därvid en av staden Basels ledande familjer. Det vid Rhenstranden i Basel välbelägna hotellet Drei Könige, vilken byggd tidigare tillhört familjen, vittnar om dess rikedom och inflytande. Det är likaledes betecknande att släkten Geymüller, ehuru ej av adligt stånd, förde ett patriciervapen med ett gyllene fyrekrat kvarnhjul med en gyllene stjärna över i blått fält. Den österrikiska grenen för samma vapen, ehuru med kvarnhjul och stjärna i silver.

Den äldre släktgrenen Geymüller - Hieronymus avkomlingar - har fortlevt i Schweiz intill nuvarande tid, men den siste kvarlevande torde numera vara bosatt i U.S.A. Det är emellertid den yngre släktgrenen, som här närmast är av intresse.

Den förutnämnde körsnären och mästaren Hans Georg Geymüller hade åtta barn, däribland Niklaus (1648 - 1704),

liksom fadern körsnär, vilken blev rådsherre i Basel. Hans porträtt finnes hos familjen i Österrike. Dennes son med det likalydande namnet Niklaus (1681 - 1743) var också körsnär samt mästare i skräddare- och körsnärskräet. Han blev också rådsmedlem s.k. sechser ävensom landvagt. Denne Niklaus var gift med Ursula Parcus tillhörande en framstående schweizisk prästfamilj. Medlemmar av familjen fortsatte traditionen inom körsnärskräet, dock icke sonen Rudolf (1713 - 1796), som blev läkare i Basel ävensom rådsmedlem s.k. sechser zu Weinleuten, troligen vinhandlarskräet. Han var gift med Gertrud Schraub, dotter till en kejserlig notarie i Basel, och hade med henne sex barn. Med deras bägge söner Johann Heinrich (1754 - 1824) och Johann Jakob (1760 - 1836) börjar en ny epok i släkten Geymüllers historia.

Vid 18 års ålder, sedan fadern avlidit, begav sig Johann Heinrich Geymüller helt medellös till Wien 1772 för att där söka sin lycka. Han fick anställning hos det då ansedda bankhuset Peter Ochs, vars innehavare troligen härstammade från Basel. Redan 1781 blev han delägare i firman och tillkallade därvid brodern Johann Jakob som kompanjon. När Peter Ochs avlidit, bildade de bägge bröderna år 1805 bankirfirman Geymüller & Co., varvid systersonen Johann Heinrich Falkner (1781 - 1848) även medtogs i firman, vars affärer av allt att döma voro särdeles framgångsrika. Särskilt under Wienerkongressen åren 1814-1815, då pengarna under hektiskt nöjesliv rullade i staden, torde bankirfirman gjort lysande affärer. Den fick därvid europeiskt anseende och familjens förmögenhet ökades, vilket bl.a. framgår av de många fastigheter och egendomar, som förvärvades, såsom palatset vid Wallnerstrasse 8 i Wien, Pötzleinsdorf utanför Wien, Hollenburg vid Donau och Kamenitz i Böhmen, varom mera i det följande.

Familjen Geymüller skaffade sig så småningom goda förbindelser med kejsarhuset och 1810 blev Johann Heinrich viceguvernör i den då nystartade Kejsarliga och Kungliga Österrikiska Nationalbanken. Samtidigt upphöjdes han och hans broder ävensom systersonen i adligt stånd. Detta var något som vid denna tid i Österrike icke kunde uppnås utan vidare. Förutom familjens sociala ställning åberopades sålunda, att bröderna Geymüller i tre tidigare generationer härstammade från ledande (regimentsförliga) familjer i Basel, såsom från stadens berömda borgmästare Johan Rudolf Wettstein (1594 - 1666) och likaså på kvinnelinjen från den brittiske diplomaten Sir Luke Schraub

(1690 - 1758), på sin tid beskickningschef vid hovet i Wien. Det kanske också bör påpekas, att adlande varit uteslutet, därest judisk härstamning förelegat, ty judarna voro vid denna tid i Österrike ytterst hårt hållna och fingo bl.a. icke inneha fast egendom. Adlandet följdes år 1824 av upphöjelse i friherrligt stånd såväl för bröderna Johann Heinrich och Johann Jakob som för systersonen Johann Heinrich d.y.

Innan familjen von Geymüllers historia föres vidare skall nu berättas om en episod, som icke saknar intresse för familjens svenska ättlingar.

Marskalk Bernadotte, vilken efter freden i Campo-Formio 1798 anlände till Wien såsom den franska republikens sändebud förhörde därvid bankiren Geymüllers hus vid Wallnerstrasse. När han den 13 april detta år hade en fest i palatset lät han utanför hissa trikoloren på en flaggstång. Att de förhatliga fransmännen, som avrättat kejsardottern Marie-Antoinette, härigenom öppet visade sina färger ansågo wienarna vara en fräck provokation. Folk skockade sig nere på gatan, tjutande och skrikande att den avskydda flaggan genast skulle nedhalas. Polismästaren skyndade till och försökte lugna demonstranterna och åberopade diplomatiskt skick och bruk. Men de goda wienarna grepos av ursinne utan att göra någon skillnad mellan det franska skräckväldet och det då rådande direktoriet. Man gjorde föreställningar hos Bernadotte att han skulle nedhala flaggan, men han vägrade. Då gick folket till anfall mot huset, trängde undan de utkommenderade kejsrerliga soldaterna, kastade sten, krossade rutor och slogs med Bernadottes betjäning. En djärv klättrare lyckades kom-

ma upp till flaggstången och slungade ner flaggan på marken, där folk kastade sig över den, slet den i bitar och tände eld på dessa.

Folkmassorna plundrade därefter bankirens hus, som Bernadotte nödgades hals över huvud lämna. När fransmännens motstånd upphört och palatset var plundrat, lugnade sig massan och ordningen kunde återställas. Men Bernadotte protesterade inför kejsaren över den häpnadsväckande förolämpningen och fordrade att en ny flagga skulle hissas på ambassadens hus. Man förklarade även att det inträffade kunde innebära krigsanledning.

Kejsar Frans och hans polisminister vågade dock icke framkalla ytterligare oroligheter genom hissande av ny trikolor. Regeringen ignorerade därför ambassadörens krav och återlämnade det av honom begärda passet, varefter Bernadotte i vrödesmod lämnade Wien.

Till denna händelse må fogas följande kommentarer. Eftersom det berättas att upploppet ägde rum vid bankiren Geymüllers hus, men detta i verkligheten inköptes av honom några månader senare, är det sannolikt att han dessförinnan förhyrt detsamma. - För Bernadotte, sedermera Sveriges konung Carl XIV Johan, var detta upplopp en händelse, som han ingalunda glömde. Han hyste därför under årtionden framåt stor misstänksamhet mot det österrikiska kejsarhovet. Däremot är det sannolikt, att han kan ha haft mera tillfredsställande förbindelser med bankirhuset Geymüller och det är väl icke alldeles otroligt att den unge Ulric Croneborg vid ankomsten till Wien kan ha medfört konungens rekommendation till familjen von Geymüller.

Efter skildringen av den drastiska händelsen vid Wallnerstrasse är det angeläget att närmare redovisa familjen von Geymüllers familjemedlemmar samt deras liv och leverne i Wien under 1800-talets förra hälft.

Johann Heinrich d.ä. var gift med Barbara Schmidt (1779 - 1835) från Wien. Hon var till skillnad från maken romersk katolik. De hade tillsammans nedanstående åtta döttrar och två söner. Ehuru fadern behöll sin protestantiska religion, kommo flertalet av barnen att bli katoliker. Protestant förblev likväl äldsta dottern Betty.

Barbara (Betty) (1799 - 1866), gifte sig 1825 med sedermera hovmarskalken Ulric Croneborg (1796 - 1844) från Sverige.

Clara (1801 - 1872) gifte sig 1820 med kammarherren och godsägaren från Schlesien friherre Ludvig von Lützow (1794 - 1871).

Aloisia (1803 - 1856) gifte sig 1827 med Oldenburgske kammarherren Wilhelm von Gall (- 1837) samt andra gången 1839 med sedermera generaladjutanten friherre Carl Gustaf Fleetwood (1794 - 1855) från Sverige.

Henriette (1805 -) gifte sig 1824 med godsägaren friherre Paul von Dercsenyi de Derzeny (1799 - 1843) från Ungern.

Caroline (1807 - 1848) gifte sig 1825 med ryttmästaren Anton von Kriegshaber, godsägare i Lemberg, Galizien.

Catharina (Kathy) (1809 - 1880) gifte sig 1828 med friherre Nikolaus Vay de Vaya (1797 - 1894), ägare av godset Golop vid Tokay i Ungern, sedermera geheimeråd, ungersk

hovkansler och president i Ungerns Herrenhaus.

Marie Gertrud (1811 - 1866) gifte sig 1831 med godsägaren och fideikommissarien, preussiske geheimerådet Carl Gustav Ernst von Küster från Schlesien.

Rudolf Jakob (1813 - 1896) gifte sig 1836 med Malwina Günther (1814 - 1840) från Belgien samt andra gången 1843 med Maria Peithner von Lichtenfels (1823 - 1898) från Österrike.

Heinrich (1815 - 1823).

Wilhelmine (1818 - 1834).

Såsom framgår av det ovanstående fick man god övning att ordna med bröllop i familjen von Geymüller. Först gifte sig systrarna Clara och Henriette, år 1825 gifte sig Betty och Caroline, de tre återstående systrarna gifte sig senare. Det bör vidare nämnas, att det var år 1824 som fadern upphöjdes i friherrligt stånd, varom notifikation meddelades samma dag, som han avled. Det var också detta år, som Ulric Croneborg anlände till Wien.

Mycket är ej känt om huru familjen von Geymüller framlevde sitt liv i palatset vid Wallnerstrasse och på Pötzleinsdorf, men man kan väl föreställa sig att det var många och växlande öden under den oroliga Napoleonstiden. När österrikarnas älskade Marie Antoinette avrättades i Frankrike 1793 blevo wienarna ursinniga. Vad som sedan hände vid marskalk Bernadottes besök 1798 har redan berättats. Kanske sammanträffade man också med Lord Nelson, som år 1800 besökte Wien. Följande år upplöstes genom freden i Lunéville det tysk-romerska riket, varmed en världshistorisk epok avslutades. Visserligen blev den förenade fransk-spanska flot-

tan grundligt tillintetgjord genom Nelsons lysande seger vid Trafalgar 1805, men samma år stod kejsar Napoleon utanför Wiens portar, varvid den överraskade och oförberedda gamla kejsarstaden kapitulerade, varefter kejsaren där intågade. Man fick sålunda tillfälle att på nära håll beskåda "det korsikanska odjuret", som österrikarna hade all anledning att frukta. Sedan kom nederlaget vid Austerlitz och freden i Pressburg, varefter fransmännen avtågade utan att ha åstadkommit nämnvärd skada. Men redan år 1809 stod Napoleon med fransmännen åter utanför Wiens vallar. Denna gång gjorde man allvarliga försök att försvara sig, men staden nödgades likväl ånyo kapitulera. Fransmännen blevo visserligen snart därefter slagna vid Aspern, men efter någon månad segrade de åter över österrikarna vid Wagram. Därmed var Österrike dömt till underkastelse, då det stora och förödmjukande offret för fredens återställande blev Napoleons giftermål med kejsardottern Marie Louise. Sedan kom Napoleons tåg mot Ryssland 1812 och hans nederlag i slaget vid Leipzig 1813. Det var alltså oroliga tider, som åtminstone de äldre döttrarna von Geymüller fingo uppleva i ungdomsåren.

Efter alla dessa krigiska äventyrligheter kom så fredskongressen i Wien 1814 - 1815. Man kan väl förstå att wienarna då tyckte sig ha anledning att riktigt släppa sig lösa. I det glada sällskapslivet, då "kongressen dansade", deltog säkerligen också familjen von Geymüller. Det är därjämte tydligt att man hade livligt umgänge med diplomater ävensom enligt Wienertradition med musiker, teaterfolk och författare. Det är sålunda möjligt att Beethoven (1770 - 1827) umgicks hos familjen, i varje fall vet man att han

hade förbindelser med bankirfirman Geymüller & Co. Likaså är det bekant att den kände österrikiske skalden Grillparzer (1791 - 1872) vintern 1820 hos von Geymüllers första gången sammanträffade med sin själs älskade den milda Käthi Frölich. Den österrikiska poeten och memoirförfattaren Castelli (1781 - 1862) umgicks även hos familjen von Geymüller och har därifrån lämnat en och annan notis. Det var alltså i ett ytterst kultiverat och musikaliskt hem, som flickorna von Geymüller växte upp.

Beträffande familjen von Geymüllers levnadsförhållanden efter Johann Heinrichs död kunna några glimtar hämtas ur bevarade brev och från Greve Carl Gustav Löwenhielms minnen. Denne efterträdde nämligen Ulric Croneborg och var Sveriges minister vid Wienhovet 1827 - 1843. Han umgicks bl.a. i vad han något överlägset kallar den andra klassens societet i Wien, såsom bankirfamiljerna Pereira, Eskeles, Geymüller m.fl. och säger att "man finner bland dem mycken trevnad och särdeles älskvärda damer". Han var sålunda ofta på Pötzleinsdorf och musicerade också med fru Betty Croneborg. "Hela familjen visade mig alltid stor vänskap, varöver jag endast kunde känna mig tacksam". Familjen Croneborg vistades nämligen åren 1832 - 1834 i Wien, där Bettys närvaro såsom äldsta dotter i familjen var erforderlig på grund av moderns hälsotillstånd, som ingav oro. Även de följande åren synes familjen Croneborg ha besökt Wien. Bettys moder avled nämligen 1835. - Det må för övrigt nämnas att Löwenhielm också anlätade bankirfirman Geymüller & Co. för sina troligen ganska trassliga affärer. Han fick även bevittna den Geymüllerska konkursen, varav han dock icke led någon förlust. - Ett annat minne från

denna tid äro de litografier med bilder från den förnäma världens ekipage vid deras sedvanliga "Praterfahrt", Där förekommer nämligen friherrinnan Barbara, troligen åtföljd av någon av döttrarna, i deras eleganta ekipage med två svarta hästar samt livréklädd kusk och betjänt.

När Johann Heinrich avled, hade denne genom alltjämt bevarat testamente fördelat sin stora förmögenhet på barnen. Att denna var högst betydande framgår otvivelaktigt av den arvslott, som tillföll Betty Croneborg och som ju räckte till inköp av Östanås och Älvsbacka bruk samt mera därtill. Enligt uppgift disponerade familjen von Geymüller år 1824 över ej mindre än fjorton stora jordagods. För bankirfirman Geymüller & Co. måste det likväl ha inneburit en svår påfrestning att till en omyndig son och åtta döttrar, varav sju gifte sig, utbetala dem tillkommande arvslotter. Men påfrestningarna skulle så småningom bli ännu värre.

Sedan Johann Heinrich avlidit 1824 var det tydligen brodern Johann Jakob, som tillsvidare övertog ledningen av bankirfirman Geymüller & Co. Han var gift med Clara Forgang (- 1856), vanligen kallad tante Claire eller "Dicke tante". De voro barnlösa, men togo en adoptivdotter, som sedermera gifte sig med en greve Kielsmansegg från Hannover. Johann Jakob och tante Claire ha av Castelli fått ett gott eftermäle, då han säger: "Herre och fru voro två människor av gammaldags skrot och korn, muntra, gästfria, medlidsamma, ett par guldhjärtan". Av bevarade porträtt framstår Johann Jakob som en välmående äldre herre med en finurlig glimt i ögonen, hennes porträtt från 1839 ger intryck av en rundnätt äldre dam med ett

vänligt och älskvärt uttryck. Johann Jakob överlevde sin äldre broder ett tiotal år och avled 1836. När tante Claire avled 1856 efterlämnade hon ett betydande arv till Betty Croneborg, varför hon tydligen icke alltför mycket berördes av bankirfirmans konkurs.

Därmed kommer man till en särdeles kontroversiell gestalt i denna släkthistoria, nämligen den yngre friherre Johann Heinrich von Geymüller, f. Falkner (1781 - 1848). Han var av de bägge bröderna Johann Heinrich d.ä. och Johann Jakob utsedd att övertaga bankirfirmans verksamhet. Emellertid var han en helt annan typ än de bägge bröderna, vilket också tydligt framgår av bevarat porträtt. Den yngre Johann Heinrich var nämligen en obändig och temperamentsfull natur, ehuru samtidigt hans duglighet och redlighet har omvitnats. Han blev den Geymüllerska bankirfirmans dödgrävare.

Denne Johann Heinrich d.y. gifte sig 1807 med sångerskan Rosalie, en första rangens kvinnlig skönhet, i högsta grad njutningslysten och slösaktig, excentrisk och teatralisk, men samtidigt med ovanlig sinnesstyrka och viljekraft. Påverkade av det överdådiga nöjeslivet under Wienerkongressens dagar, började hon och hennes man utveckla ett lyxartat nöjesliv av monumental karaktär, där enligt Castelli champagnen flödade. År 1824 inköptes ett förutvarande kejsarslott i Wien och utanför staden anskaffades slottet Vöslau, som vida överglänste Pötzleinsdorf. Enligt Hermine Cloeter kunde Rosalie "hänföras till de kvinnor, som formligen synas därtill beställda att för förvaltare av nationalekonomiska principer åter för alla vindar skingrä stora förmögenheter". Rosalie avled emellertid 1834.

Men Rosalie var icke den enda, som kostade Johann Heinrich d.y. stora belopp. Det var i Wien en välkänd sak, att "der galante Bankier", som han stundom kallades, höll sig med från Wienerkongressens dagar berömda och undersköna kurtisaner. Handlingarna från Metternichs hemliga polis ha åtskilligt därom att berätta. En av dessa Maria Preindl - en osedvanlig skönhet - kallades också betecknande nog för "Tausendguldenkräutl". Hon avled 1818 och efterlämnade tre oäkta barn, dock ej med Johann Heinrich. Med en grevinna Defours-Walderode hade han också en välkänd liaison.

Trots allt detta synes bankirfirman Geymüller & Co. alltjämt ha hållit sig flytande. Men svårigheterna hopade sig alltmer. Det kan härvidlag vara av intresse att något omnämna den främste konkurrenten, nämligen Salomon Rotschild, en av den berömde Frankfurtpbankirens många söner. Denne Salomon anlände till Wien 1819 och lyckades snart komma i gunst hos den allsmäktige kanslern prins Metternich. Eftersom judar voro illa ansedda i Österrike och icke tillätos äga fast egendom, bodde han tillsvidare på hotell. Inom parentes må nämnas, att det var först 1843, som judar fingo rätt att inneha fast egendom i Österrike. Efter några år blev det Rotschild, som fick ordna upp ärkehertiginnan Marie Louises trassliga affärer, d.v.s. Napoleons förutvarande kejsarinna. När kejsar Frans I avled 1835 och efterföljdes av Ferdinand I blev det ånyo Rotschild, som fick klara upp därvid uppkommen finanskris. Det uppgives att samtidigt den Geymüllerska banken måst inställa sina betalningar; troligen avses härmed Österrikes nationalbank. Snart därefter erhöll Rotschild

den första järnvägskoncessionen i Europa för järnväg mellan Wien och Schlesien. Vid denna järnväg förvärvade han i samverkan med bankfirman Geymüller & Co. 1841 de betydande kolgruvorna och järnverken vid Witkowitz i Mähren, numera Moravska Ostrava. Detta har sitt särskilda intresse därför att nämnda företag också var ägare till det svenska malmfältet vid Koskullskulle intill Gällivare. Men Witkowitz-transaktionen synes samtidigt ha inneburit slutet för bankfirman Geymüller & Co.

År 1841 gick nämligen bankfirman i konkurs, man har ansett att den blev utmanövrerad av Salomon Rothschild. Egentligen är det snarast märkligt att firman lyckats hålla sig flytande så pass länge. Johann Heinrich d.y. lär vid katastrofen ha uppträtt fullt korrekt och redligt; han behöll intet utan lämnade allt till sina kreditorer. Troligen försökte han följa släktens valspråk: "In adversis constans" d.v.s. i motgången ståndaktig. Genom konkursen blev han helt utblottad och en bruten man. "Naken gick han därifrån", säger Castelli därom. Man har velat göra gällande, att Johann Heinrich d.y. skulle stått modell för den österrikiske dramatikern Raimunds (1790 - 1836) skådespel "Der Verschwender", men så lär dock icke vara fallet. Efter konkursen flyttade Johann Heinrich till Basel, där han avled i misär 1848.

Efter denna skildring av släkten von Geymüllers öden under 1800-talets första hälft kan det vara skäl att något omnämna familjens mera kända fastigheter och jordagods.

Palais Geymüller vid Wallnerstrasse 8 i Wiens centrala delar nära Hofburg, där det myllrar av gamla adelspalats, byggdes 1688 för fältmarskalken greve Caprara. Det är ett förnämt trevåningshus med fasad mot gatan och stor kringbyggd gård. Palatset inköptes av bröderna Johann Heinrich och Johann Jakob i december 1798 för 135.000 gulden några månader sedan marskalk Bernadotte lämnat huset. En troligen ganska genomgripande nyinredning utfördes snart därefter. Ett minne härav är den från huset flyttade salong, som numera visas på Historischen Museum der Stadt Wien. Denna salong har fast inredning i empirestil innefattande väggmålningar och dekorationer med pompejanska motiv. - Själva palatset behölls i familjen von Geymüllers ägo fram till 1897, då det såldes. Där residerar numera det brittiska generalkonsulatet.

Pötzleinsdorf beläget utanför Wien, ehuru numera inom stadens XVIII. Bezirk, innehades av familjen von Geymüller under ett fyrtiotal år. Fastigheten tillhörde ursprungligen ett nunnekloster i Wien. Enligt en obekräftad tidningsuppgift skulle gården ha härjats av svenskarna, vilket i så fall måste varit våren 1645, men detta förefaller dock rätt osannolikt. Däremot kan man räkna med att turkarna, som hade sitt läger i närheten, voro där vid belägringen av Wien 1683. Gården eller byn inköptes av Johann Heinrich d.ä. 1797. Han lät där 1808 uppföra en slottsliknande byggnad i empirestil, det alltjämt bevarade slottet. En interiör från en av slottets salonger målad i

akvarell finnes bevarad inom familjen Croneborg.

Samtidigt med slottet anlades kring detta en stor engelsk park på Wienerwalds sluttningar av den då välkände trädgårdsarkitekten Seyfried von Rosenthal. Denna Geymüllerska slottspark var på sin tid en sevärdhet av rang. Alltjämt finnes i parken ett flertal ovanliga trädslag, ett par ståtliga Sequoia-träd torde dock ha planterats på 1870-talet. Numera är parken upplåten för allmänheten och erbjuder en fridfull och betagande syn.

Det berättas om Pötzleinsdorf att Johann Heinrich d.ä. under Wienerkongressen 1814 - 1815 uthyrde slottet till en turkisk diplomat, som drog in där med sitt harem. Geymüller skulle därvid låtit uppbygga en moské med minaret samt ett turkiskt bad såsom artighet mot sin hyresgäst. En kanske troligare version vill berätta, att det i huset inreddes ett särskilt muhammedanskt bönerum ävensom något som skulle föreställa ett turkiskt bad. Lämningar av dessa anordningar påstås ha återfunnits. Bönerummet hade dock ett fel, ty det var icke rätt orienterat mot Mecka ! - Ett annat förhållande i samband med Pötzleinsdorf är emellertid fullt verifierat. När Johann Heinrichs döttrar blevo vuxna och gifta erhöilo de var sin nyckel till slottets trädgårdsgrindar, tydligen som en älskvärd erinran om att de alltid voro välkomna i det gamla hemmet. Betty Croneborg medförde sin nyckel till Sverige, vilken har bevarats inom släkten. När hennes sonson en gång i början av 1920-talet besökte Wien medfördes nyckeln, varvid han satte den i låset och se det gick alltjämt att öppna grinden !

När Johann Heinrich d.ä. avled 1824 ärvdes Pötzleinsdorf av sonen Rudolf. Emellertid inköptes slottet 1839 av Johann Heinrich d.y. för 70.000 gulden, men försåldes 1842 i samband med Geymüllerska konkursen för 52.000 gulden, således en skäligen misslyckad affär. Sedermera har Pötzleinsdorf haft många ägare, men har efter andra världskriget övertagits av staden Wien. Efter en ganska omfattande ombyggnad är slottet numera utnyttjat som Jugend Gästehaus der Stadt Wien.

Kamenitz a.d. Linde beläget i mellersta Böhmen ej långt från Tabor tillhörde familjen von Geymüller i mer än hundra år. Vad först själva namnet beträffar, så avser a.d. Linde en i slottsparken befintlig uråldrig lind. Själva slottet, som troligen stammar från 1500-talet utgöres av en stor trevånings rektangulär byggnad med ett porttorn i ena hörnet och innanför en stor gård med öppna arkader längs sidorna i nedervåningen. Godset utgjordes ursprungligen av c:a 6.000 har merendels skog, men reducerades på 1920-talet genom tjeckoslovakiska statens jordfördelningslagar till c:a 3.500 har. Här residerade Rickard von Geymüller fram till 1945, då han med familj hals över huvud nödgades övergiva slott och gods inför den sovjetryska invasionen. Därmed gick också egendomen ur familjen von Geymüllers ägo.

Hollenburg är beläget vid Donaus södra strand några kilometer nedanför den på motsatta sidan belägna staden Krems. Godset, som omfattar c:a 1.500 har, utgöres huvudsakligen av skog och vingårdar ävensom några arrendegårdar. Det är numera delvis uppdelat på Geymüllerska avkomlingar, varom mera nedan. Det torde varit Johann Hein-

rich d.ä. som på sin tid inköpte godset samt uppförde det ej särskilt märkliga slottet. Detta blev illa åtgånget under den ryska ockupationen 1945 - 1955 och står numera i huvudsak obebott. Vid Hollenburg finnes därjämte en mindre ruin av en riddarborg från medeltiden. Mera aktuellt är, att där produceras utmärkta viner, som förvaras i godsförvaltningens stora och åldriga vinkällare. Numera är Hollenburg den enda egendom, som alltjämt är kvar av familjen von Geymüllers på sin tid så ansenliga förmögenhet.

- - -

För att fullfölja skildringen av släkten von Geymüllers historia skall nu något sägas om den i Österrike kvarlevande släktgrenen. Såsom förut anförts hette den ende överlevande sonen i Johann Heinrich d.ä:s stora familj Rudolf (1813 - 1896). Han blev ägare till Palais Geymüller i Wien samt Kamenitz i Böhmen och Hollenburg vid Donau med underlydande gårdar. Han var bl.a. landtagsledamot i Böhmen och gifte sig 1836 med Malwina Günther (1814 - 1840) från Belgien samt hade med henne tre barn, varav dottern Marie nådde vuxen ålder och gifte sig von Neuhaus. Rudolf gifte sig andra gången 1842 med Maria Peithner von Lichtenfels (1823 - 1898) från Österrike. Med henne hade han fyra barn, nämligen sonen Rudolf och tre döttrar gifta med resp. friherre Wilhelm Rech auf Auterried, herr von Ransonnet de Villez och fältmarskalklöjtnanten Daniel Ritter von Bonn.

Sistnämnde Rudolf von Geymüller (1848 - 1923) ärvde faderns jordagods och var liksom denne landtagsledamot i Böhmen. Han gifte sig 1882 med grevinnan Margareta Serényi von Kis Séreny (1861 - 1930) och hade med henne fyra barn, nämligen Johann (Kans) (1883 - 1941), Marie (1886 - 1920) gift med friherre Josef von Weber, Georg (1891 - 1962) gift 1937 med Emelie Binder (1897 - 1967) samt Richard (Ricci) (1894 - 1965) gift 1943 med Elisabeth von Twickel (1904 -) från Schlesien. Av dessa ärvde Georg Hollenburg och Richard Kamenitz samt familjen von Weber vingårdar vid Krems. När emellertid Kamenitz gick förlorat 1945 överlämnade den äldre brodern Georg, som icke hade någon son, huvuddelen av Hollenburg till den yngre brodern Richard, men behöll den mindre gården Mussdorf.

Den yngsta generationen utgöres av Marie von Webers bägge döttrar Margareta (Gitty) f. 1918 och Marie Agathe (Mädi) f. 1920 samt 1965 gift med friherre Alexander (Sandor) von Tinti, Georgs dotter Barbara f. 1940 gift 1966 med greve Ferdinand Bubna von Litic samt Richards tre barn Rudolf f. 1944 och tvillingarna Johannes Jacob och Marie f. 1945. Sistnämnde Rudolf torde numera inneha huvudgården Hollenburg, Barbara har Mussdorf, varjämte Richards änka Elisabeth (Liesl) ävensom Gitty von Weber bo vid Hollenburg.

Familjen von Geymüller har under mer 150 år behållit en nära anknytning till staden Basel, de ha nämligen samtidigt varit medborgare såväl i denna stad som i Österrike. Richard blev emellertid enbart schweizare 1924, vilket torde medfört vissa ekonomiska fördelar, men sedermera har hela familjen blivit enbart österrikiska medborgare.

- - -

Sedan släkten von Geymüllers historia i sina huvuddrag här skildrats böra slutligen de svenska Geymüller-ättlingarna något omnämnas.

Efter Ulric Croneborgs giftermål i Wien med Betty von Geymüller stannade han ej länge kvar såsom Sveriges chargé d'affaires i Österrike. Redan 1827 flyttade familjen till Sverige, där man omedelbart inköpte Älvsbacka bruk jämte Östanås i Värmland. Detta var en betydande bruksegendom omfattande mer än 13.000 har merendels skogsmarker. Det berättas att köpesumman erlades kontant i gulddukater, som medförts i en kappsäck från Österrike. Sedan hovmarskalken Croneborg avlidit 1844 blev Östanås Bettys hemvist under hennes återstående liv även om hon långa tider vistades i Karlstad, Uppsala och Stockholm samt likaså gjorde flera långvariga besök i Wien och hos systemern Kathi i Ungern.

Betty Croneborg var ej endast en rik arvtagerska, hon var framförallt en märklig personlighet, intelligent och varmhjärtad, generös och fördomsfri. Hon var dessutom musikalisk och begåvad med vacker sångröst. Det berättas att hon därvidlag var "föremål för hela det förnäma och musikaliska Stockholms lovord". Hennes musikintresse synes också framgå därav, att alltjämt bevarade dansnoter dedicerades till henne såväl i Wien som Stockholm. Därtill hade hon verklig konstnärlig talang såsom målarinna. Enligt Svenskt konstnärslexicon målade hon "huvudsakligen blomsterstilleben i olja, fint och noggrant utpenslade och anknytande till holländskt 1600-tal. Hennes detaljstudier av blommor och frukter i akvarell förena en ytterlig detaljkär observation och botanisk trohet med en ofta utsökt ar-

tistisk finess och känsligt färgsinne". I anslutning till sina ungdomsintryck från Pötzleinsdorf var Betty också livligt intresserad av trädgårdsskötsel och anlade på Östanås park, växthus och andra trädgårdsanläggningar, varav rester ännu i denna dag kunna spåras. Det bör slutligen tilläggas att hon lärde sig helt behärska svenska språket i varje fall i skrift. Eftersom hennes levnadsöde närmare skildrats i annat sammanhang skall det i övrigt icke här närmare beröras.

Med Ulric Croneborg hade Betty två söner, Wilhelm (1826 - 1909), född i Wien, och Hjalmar (1830 - 1876). Den förre gifte sig 1851 med Marie von Berg från Sachsen och blev den, som efter faderns död bosatte sig på Östanås och där övertog skötseln av Älvsbacka bruk. Tillsammans med brodern Hjalmar bildades 1875 "Älvsbacka Aktiebolag", där Wilhelm blev den ledande. Otillräckliga naturtillgångar, ändrade tillverkningsmetoder och nya kommunikationsmöjligheter gjorde emellertid bruksrörelsen alltmer förlustbringande. Företaget gick därför i konkurs 1893, varvid familjerna Croneborg mer eller mindre sattes på bar backe. Detta inträffade något mer än femtio år efter den stora Geymüllerska konkursen, varefter endast spillror av den stora förmögenheten återstodo i Österrike.

Brodern Hjalmar gifte sig 1859 med Sofie Malmborg (1835 - 1900) samt blev godsägare efter inköp av gården Sjöberg invid Mariestad. Efter representationsreformen blev han ledamot av riksdagens l. kammare. Han avled innan Älvsbackabolaget gick i konkurs.

Från de bägge bröderna Wilhelm och Hjalmar härstamma inom familjerna Croneborg, Odelberg och Lagercrantz

med deras avkomlingar ett flertal Geymüller-ättlingar. Såsom minnen av den Geymüllerska epoken har inom dessa familjer bevarats ett stort antal värdeföremål såsom smycken, silver, porslin, släktporträtt, blomstermålningar m.m. allt vittnande om den kultur och rikedom, som en gång kännetecknade bankirfamiljen von Geymüller.

Nu återstår endast att berätta om Bettys yngre syster Aloysia von Geymüller, som första gången gifte sig med Oldenburgske kammarrherren Wilhelm von Gall. Med honom hade hon en dotter Anna von Gall (1830 - 1897), som gifte sig 1850 med domänintendenten Carl Fredrik Wilhelm Gripenberg (1825 - 1898). Dessa hade nio barn med många avkomlingar inom familjerna Hedenblad, Ångström m.fl., vilka sålunda också äro Geymüller-ättlingar.

Aloysia gifte sig andra gången med överstelöjtnanten vid Värmlands fältjägareregemente, sedermera generaladjutanten friherre Carl Gustaf Fleetwood. De hade fyra barn, varav de tre äldsta såsom minderåriga avledo i kolera 1843. Följande år föddes dock dottern Aloysia (Louise) (1844 - 1878). Föräldrarna bodde på gården Kristineberg på Kungsholmen, sedermera Frimurarbarnhus. Eftersom Aloysia Fleetwoods dagbok på tyska för åren 1840 - 1848 finnes bevarad i avskrift känna vi något närmare om hennes levnadsförhållanden. Dagboken talar dock ganska mycket om sjukdom och död, misshälligheter och melankoli, varav man får det intrycket att Aloysia icke var en lika harmonisk personlighet som systemen Betty. Men därom är kanske icke rätt att döma. Att denna familj var utsatt för hårda öden är likväl tydligt. Carl Gustaf Fleetwood avled 1855 och hans hustru 1856 efterlämnande den tolvåriga dottern Louise.

Det blev därför mostern Betty Croneborg, som fick taga hand om flickans uppfostran. Efter en del komplikationer blev hon 1865 gift med godsägaren greve Vilhelm Gotthard Hamilton (1828 - 1896) och bosatte sig på Hönsäter i Västergötland. Snarast efter bröllopet tog maken emellertid hand om delar av hennes förmögenhet för att därmed reda upp sina bröders trassliga affärer. Louise Hamilton fick med sin make fyra söner och fyra döttrar med talrika ättlingar inom grevliga ätten Hamilton och släkten Hammar med deras avkomlingar, vilka alltså också äro Geymüllerättlingar.

Januari 1971

Rutger Croneborg